

याम्फुः सामाजिक-भाषिक सर्वेक्षण

भाषामा आधारित विकासकालागि सारांश तथा सिफारिशहरु

हली जे हिल्ती
र
जेसिका आर मिचैल

भाषिक सर्वेक्षण नेपाल (लिनसुन)
भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल
र
एस आइ एल इन्टरनेशनल
२०१२

भाषामा आधारित विकासका लागि सारांश तथा सिफारिशहरू

पूर्वी नेपालकोयाम्फु भाषाको यस सामाजिक भाषिक सर्वेक्षण भाषिक सर्वेक्षण नेपाल (लिनसुन), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, नेपालसँगको साफेदारीमा संचालन गरिएको थियो । यस सर्वेक्षणको तथ्य संकलनको काम चाहिं अप्रिल र मई २०११ मा नेपालको संखुवासभा र धनकुटा जिल्लामा संचालन गरिएको थियो । यस सर्वेक्षणको उद्देश्य, यस सर्वेक्षणका प्राप्तिहरू, याम्फु भाषाको अरु विकासमा सहयोग दिनका लागि उपयोगी हुनेछन् भन्ने आशामा, याम्फुभाषीहरुको सामाजिक-भाषिक सूचना संकलन गर्नु थियो ।

१। विकासका अभिलाषाहरू

प्राप्त कुराहरुको सारांश

हामी घुमेका याम्फु गाउँहरुमा भाषा विकासको इच्छा समग्रमा निकै बढी थियो । साधारणतया महिलाभन्दा पुरुष, निराक्षर भन्दा साक्षरहरुले भाषा विकासतर्फको रुचि तथा उत्साह व्यक्त गरे । कुनै कुनै गाउँहरुमा भाषा विकासको बारे अभिव्यक्त अभिलाषा ती ठाउँहरुमा जातीय पहिचानको मात्रा र शक्तिसँग अन्तरसम्बन्धित छ । जातीय पहिचानको भावना जति वलियो छ, त्यति नै भाषाको विकास हेर्ने अभिलाषा पनि उच्च छ । केही अनौपचारिक अन्तरवार्ता कार्यतालिका प्रश्नहरुको जवाफको आधारमा राजारानी र देवीटारले निरन्तर रुपमा भाषाको विकासमा उच्च अभिरुचि राखेको प्रतिवेदन दियो । यी दुवै ठाउँमा याम्फुको रुपमा मानिसहरुको पहिचानको भावना बलियो थियो । खोकटाकको मानिसहरुमा भाषा विकासमा मानिसहरुको निरन्तररुपमा न्यून अभिरुचि भएको पाइयो । सहभागीमूलक विधिहरु, तथ्याङ्क संकलनको सामग्री जसमा सामुदायिक छलफल पनि संलग्न हुन्छ, जुन हेडाझ्नामा संचालन गरिएको थियो, त्यसमा याम्फु सामग्री उत्पादनमा धेरै मात्रामा अभिरुचि प्रकट गरियो । धेरै गाउँहरुको शिक्षकहरू र हेडमास्टरहरुले विद्यालयहरुमा याम्फुको प्रयोग बढाउने र याम्फु भाषा पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने कुरामा अभिरुचि व्यक्त गरो विद्यालयमा भाषाको प्रयोग, याम्फु भाषाको सम्भार र विकासको लागि पारवहनको रुपमा देखिन्छ ।

१/२ सुझावहरू

धेरै याम्फुभाषीहरुको भाषामा आधारित विकासका लागि उत्साह याम्फु जातीय पहिचान, जुन उनीहरुको संस्कृति, धर्म र भाषाको वरिपरि धुम्छ त्यससँग जोडिएको छ, याम्फु भाषामा आधारित विकासको लागि सहयोग गर्दा याम्फु किराँत समाजलाई भाषिक समुदायभित्र तुलनात्मक रुपमा उल्लेखनीय स्थानमा राख्ने साफेदार संस्थाको रुपमा समावेश गर्ने विचार गर्नु पर्छ । हामी गएका प्राय हरेक गाउँमा, विद्यालयमा भाषाको प्रयोगलाई, विकासका लागि पहिलो परिवहनको रुपमा हेरिन्छ । याम्फु मानिसहरु र शिक्षकहरुको विद्यालयहरुमा याम्फु प्रयोग गर्ने उत्कट इच्छा छ, औं कुनै पनि वहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमलाई व्यापकरुपमा समर्थन गर्नेछन् । हामी गएका धेरैजसो याम्फु गाउँहरुमा मानिसहरु हरेक दिन आफ्नो मातृभाषा बोल्नेन् । कोही मान्देहरु, विशेष गरी जवान मानिसहरु, र खोकटाकका मानिसहरु त्यसरी अक्सर गरी याम्फु बोल्दैनन् । ती मानिसहरु जो वारम्वार याम्फु बोल्दैनन्, उनीहरुको पहिचान निर्माण गर्नमा पनि याम्फुले भूमिका खेल्छ । धेरै याम्फु मानिसहरुले उनीहरुको आफ्ने भाषामा लेखन र पढन सिक्ने इच्छा व्यक्त गरे । यदि मानिसहरुले उनीहरुको मातृभाषा धेरै राम्रोसँग बोल्दैनन् भने यसमा पढन र लेखन सिक्न गाह्रो हुन्छ । उदाहरणको लागि, खोकटाकमा धेरैजसो क्रियाकलापमा पहिले याम्फु बोल्नमा केन्द्रित हुनु आवश्यक छ । साक्षरता प्रयास लामो अवधि रहनका लागि नियमित रुपमा याम्फु बोल्नु आवश्यक छ, त्यसकारण, हेडाझ्ना, देवीटार वा राजारानी जस्ता समुदायहरुमा, वहुभाषिक शिक्षा जस्तो, दीगो साक्षरता कार्यक्रम संचालन गर्न सकिन्दछ । त्यसैले यिनीहरु जस्ता समुदायहरुमा, वहुभाषिक शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रम संचालन गर्ने कार्यमा स्थानीय संस्थाहरुलाई सहयोग गरिनुपर्दछ ।

२। याम्फु भाषाको प्रयोग तथा सजीवता

२/१ सर्वेक्षणबाट प्राप्त कुराहरुको सारांश

कतिपय क्षेत्रहरुमा नेपालीको प्रयोग बढी हुने हुँदा, खोकटाक बाहेकका, हामी गएका सबै गाउँहरुमा, पारिवारिक जमघटको महत्वपूर्ण ठाउँहरुमा, याम्फुको प्रयोग धेरै हुन्छ । पूजा/पाठ र ख्याल ठाउँको क्षेत्रमा याम्फुको प्रयोग बढी हुन्छ । गीत गाउने, किनमेल गर्ने, र गन्ती गर्ने काममा नेपालीको प्रयोग सबभन्दा बढी हुन्छ । याम्फु भाषाको प्रयोग र सजीवताको सबभन्दा रामो उदाहरण हेडाझ्नामा अत्यधिक मात्रामा थियो । घरमा नेपाली भाषा पहिलो भाषाको रुपमा प्रयोग गर्ने हुँदा खोकटाकमा छिटै नेपालीमा सरिहाल्न्छ । अरु तीनवटा गाउँहरुमा भाषाको प्रयोगमा र सजीवतामा एउटाबाट अर्को भिन्न छ, तर देवीटार, हेडाझ्ना पछिको दोस्रो अत्यधिक प्रयोग गर्ने गाउँ हो । साधारणतया, जवान मानिसभन्दा बृद्ध मानिसहरुले बढी पटक र जीवनको बढी परिस्थितिमा याम्फु प्रयोग गर्नेछ । भाषा केटाकेटीमा सारिई छन्, यद्यपि गाउँ हेरी मात्रामा फरक छ आ हेडाझ्ना र देवीटारमा, सबै जवाफदाताहरुले भने कि उनीहरुका केटाकेटीले याम्फु जान्दछन् र प्रयोग गर्नेछ । खोकटाकमा केटाकेटी कम प्रयोग गर्नेछ र तुरन्तै नेपालीमा सरिहाल्न्छ ।

Lewis / Simonको (2010) को 'Assessing endangerment: Expanding Fishman's GIDS,' शीर्षक भएको लेखका अनुसार हेडाझ्नामा भाषाको सजीवता धेरै बलियो भनिएको छ, यसको मतलब भाषा मैखिक रुपमा सबै पुस्ताले प्रयोग गर्नेन् र घरायसी वातावरणमा केटाकेटीमा सारिई आएको छ । हेडाझ्नामा, याम्फु भाषा घरमा सबै पुस्ताका मानिसहरुले प्रयोग गर्दै छन्, थप कुरा के हो भने सबै केटाकेटीले घरमा याम्फु सिक्दैछन् र चलाउदै छन् । यद्यपि सबै भाषाको प्रयोगको

ढाँचा उस्तै हुँदैन, देवीटार, सेदुवा र राजारानीमा धम्काएको रूपमा व्याख्या गरिएको छ। यसको मतलब यो हो कि भाषा बढी प्रभावशाली भाषाको प्रयोगतर्फ लगातार सर्न सक्छ। विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग बढाउन प्रयास गरिएन भने, मातृभाषाले मौखिक रूपमा दीगो रूपमा अस्तित्व कायम राख्न असमर्थ हुन सक्छ। खोकटाकमा याम्फुभाषी समुदाय परिवर्तितको रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ। परिवर्तितको अर्थ हो भाषा सबै केटाकेटीमा सारिएको छैन, यद्यपि बाबु-आमा अझै भाषा जान्दछन् र बोल्दछन्।

२१ सिफारिशहरू

याम्फु भाषाको प्रयोग सबभन्दा बलियो र सबभन्दा कमजोर भएको ठाउँमा भाषा विकास प्रयासका लागि तरिकाहरूलाई ध्यानमा राख्नुपर्छ। हेडाङ्गनामा एकदम बढी प्रयोग र सजीवता भएको हुँदा त्यहाँ कृनै पनि भाषा विकासको पहललाई राम्रो टेवा मिल्छ। सजीवको वर्गमा पर्ने एउटै गाउँ हो, हेडाङ्गना। प्रायः सबै उमेरका याम्फुले उक्त भाषा बोल्ने र जीवनको हरेक क्षेत्रमा बोल्ने भएको हुँदा, उनीहरु सफल साक्षाता र बहुभाषिक शिक्षा कार्यक्रमका लागि सबभन्दा राम्रो परिस्थितिमा हुन्छन्। हेडाङ्गनाका मानिसहरु समाविष्ट गरिएको आधारभूत साक्षाता क्रियाकलाप दीर्घकालीन सफलताकालागि राम्रो अवसर हुनेछ। यसको मतलब अरु समुदायका मानिसहरूलाई समावेश नगर्ने भनेको होइन। जति धेरै संलग्न हुन्छन्, त्यतिलाई नै संलग्न गर्नु राम्रो हुन्छ। साक्षरतातर्फ अघि बढ्ने एउटा शुरुको कदम, याम्फु भाषामा धेरै किसिमका लिखित सामग्रीहरु विकास गर्न आरम्भ गर्ने हुनेछ। वर्ण-विन्यासको विकास गरेपछि याम्फु इतिहास वारे वा याम्फु उखान-तुक्का जस्ता लिखित सामग्रीहरुबाट शुरु गर्नु राम्रो हुनेछ। हेडाङ्गनाका मानिसहरुले छोटा कथाहरु र कविता प्रतियोगिता औ विभिन्न विषयका क्रियाकलापहरुको विकास गर्ने कुरामा पनि अभिरुची व्यक्त गरे।

देवीटार, सेदुवा र राजारानीका बोलीका समुदायहरु धम्काइएका को रूपमा वर्गीकृत छन्।

भाषाको संरक्षण साक्षरता क्रियाकलापमा मात्र भन्दा मौखिक प्रयोगमा बढी निर्भर गर्दछ। भाषाको संरक्षण गर्नका निमित्त, याम्फुको मौखिक प्रयोग, विभिन्न क्षेत्रमा र सबै पुस्ताका मानिसमा, विशेषगरी घरमा, व्यापकरूपमा फैलाइएको हुनुपर्छ। याम्फु भाषामा आधारित विकासका क्रियाकलापहरूमा संलग्नताले पनि ती लक्ष्यहरूलाई टेवा दिन मद्दत गर्ने छ। यी गाउँहरुका भाषाका समुदायहरुले रेडियो कार्यक्रम, क्यासेट, कथाहरु तथा क्रियाकलापहरू प्रतियोगिता औ विभिन्न विषयका क्रियाकलापहरुको विकास गर्ने कुरामा पनि अभिरुची व्यक्त गरिएको छन्।

खोकटाकमा हामीले अन्तरवार्ता लिएका मानिसहरुले विकासमा अभिरुची त व्यक्त गरे, तर थोरै मानिसहरुले मात्र आफ्नो घरमा याम्फु भाषा प्रयोग गरिहेका हुँदा, भाषालाई पुनर्जीवित पार्ने किसिमको क्रियाकलापहरू त्यहाँ सबभन्दा प्रभावकारी किसिमको कार्यक्रम हुनेछ। भाषालाई पुनर्जीवित पार्ने क्रियाकलापमा निम्न कुराहरु छन्। जस्तै:-भाषाका दस्तावेजहरु, द्वेभाषिक घर परिवारहरु तयार पार्ने प्रयास र भाषाको पुनर्जीवन / सचेतना सामुदायिक समुहहरु।

३। भाषाको विभिन्नता तथा मनोबृत्तिहरू

प्राप्त कुराहरुको सारांश

शाब्दिक समानताको प्रतिशत, बुक्हाइ परिक्षणको परिणाम, ठाउँ विशेषको बोलीको नक्शाको सहजीकरण कार्य, र अन्तरवार्ताहरुको आधारमा, हामी यो निचोडमा पुन सक्छौं कि लोहोरुङ्ग, याम्फु र दक्षिणी याम्फु बेरलै, तर सम्बन्धित भाषाहरु हुन्। लोहोरुङ्ग र याम्फु वीचको सम्बन्ध स्पष्टसँग परिभाषित छ। हामीले संकलन गरेका तथांकले तिनीहरु बेरलै भाषाहरु हुन् भन्ने पुष्टी गर्दछ। तर, दक्षिणी याम्फुको याम्फु र लोहोरुङ्गसँगको सम्बन्ध कम स्पष्ट गरी परिभाषित छ। तथांकले दक्षिणी याम्फु, याम्फु र लोहोरुङ्गभन्दा एकदम फरक छ भन्ने सिद्धान्तलाई समर्थन गर्दछ, प्रमाण भने त्यति बलियो छैन।

देवीटारका जवाफदाताहरुले हेडाङ्गनामा बोलिने याम्फुको बारेमा सकारात्मक विचार व्यक्त गरे र उनीहरुले केही भाषा बुझ्दछन्। उनीहरु आफूलाई उत्तरकै जातीय समुहमा बताउँछन्, तर दक्षिणका याम्फुसँग बढी मात्रामा मिलाउँछन्। शाब्दिक समानताको प्रतिशतले पनि देवीटारको भाषा हेडाङ्गनाको भाषासँग भन्दा राजारानीकोसँग मिल्छ भन्ने दावीलाई समर्थन गर्दछ।

दक्षिणी याम्फुभित्र, देवीटार र राजारानीको शाब्दिक समानता उच्च छ, र एउटा भाषिक समुह बनाउँछन्। हरेक भाषिक क्षेत्रका मानिसहरुले भनेका छन् कि उनीहरुको भाषा भिन्न छन् तर तिनीहरु दाजुभाइ हुन्।

४। सुभावहरू

भाषा विकास कार्यक्रमहरु, लोहोरुङ्ग, याम्फु र दक्षिणी याम्फु भाषाहरुमा संचालन गरिनुपर्छ। तुलनात्मक भाषाविज्ञानका साथसाथै बसाइँ सराइको अध्ययनले दक्षिणी याम्फुको, याम्फु र लोहोरुङ्ग भाषासँगको भाषिक सम्बन्धवारे अभि स्पष्ट पार्न मद्दत गर्नेछ।

धनकुटाका दक्षिणी याम्फुभाषीहरु आफ्नो भाषालाई संखुवासभाको याम्फुभन्दा फरक दृष्टिले हेर्न आवश्यक ठान्दैनन्। उनीहरुले उत्तरको याम्फुसँग धेरै नजिक भएको पाउँछन्, यद्यपि उनीहरुको भाषा केही मात्रामा फरक छ, भन्ने कुरा उनीहरु मान्दछन्। उनीहरुको भाषालाई संखुवासभाको याम्फु भाषाबाट भाषिकरूपमा छुट्टचाउनलाई “दक्षिणी याम्फु”नाम दिइएको छ। तर

उनीहरु आफ्नो भाषाको लागि नाम-टिकट (label) प्रयोग गर्दैनन् । भाषाको विकासमा काम गर्ने मानिसहरुले विकासलाई अधि सार्वे काममा दक्षिणी याम्फु नाम प्रयोग गर्दा मद्दत हुन्छ, कि हुँदैन भन्ने कुरालाई बुद्धिमानीपूर्वक विचार गर्नेछन् । कुनै पनि भाषा विकासमा भाषिक सीमानामा जातीय परिचयको एकरूपता विचार गरिनुपर्छ ।

दुई थरी वीचको सम्बन्ध अभ राम्रोसँग निश्चित गर्न देवीटार र धनकृटा जिल्लामा दक्षिणी याम्फु बोल्नेवीचको भाषाको अरु बुझाइ जाँच गरिनुपर्छ । यदि सकेसम्म यस्तो जाँच गरियो भने, भझराखेको बुझाइ क्षमताको यथार्थ चित्र प्राप्त गर्नका लागि भाषिक सम्पर्क तथा बहुभाषिकता नियमित गर्नु महत्वपूर्ण हुनेछ । यसो गर्नका लागि एउटा तरिका, केटाकेटी जो परीक्षण विधि बुझ्ने उमेरका छन्, जो बाहिर घुमेका छैनन् र व्यापकरूपमा घुलमिल भएका छैनन्, यिनीहरुको जाँच लिन सकिन्छ ।

४। ठाउँ विशेषको बोलीको विविधता तथा मनोवृत्तिहरु

४।१ प्राप्त कुराहरुको सारांश

संख्यावासभाको याम्फुभाषी क्षेत्रभित्र कम्तीमा दुइटा ठाउँ विशेषको बोली क्षेत्रहरु छन्: हेडाङ्गनाको याम्फु र सेदुवाको याम्फु । सेदुवामा याम्फु भाषाको रेकर्ड गरिएको सामग्रीद्वारा जाँच (RTT)को न्यून लब्धाङ्ग (सरदर ६२%), शाब्दिक समानता(८५%), भाषामा बुझाइको भिन्नता प्रतिविम्बित गर्ने RTT पछिको जवाफहरु, Rutgersको पहिलेको भाषिक अनुसन्धान, र ठाउँ विशेषको बोलीको चित्रांकनको सूचनाको आधारमा सेदुवाले हेडाङ्गनाको ठाउँ विशेषको विशेष बोलीको प्रतिनिधित्व गर्दै भनेर हामी भन्न सक्छौं । अर्को कुरा, नूम(खोकटाक)को भाषाभन्दा हेडाङ्गनाको भाषा पनि भिन्न छ भन्नलाई प्रमाण छ, यद्यपि यो कुरालाई सुनिश्चित गर्नलाई अर्को जाँच संचालन गरिनु पर्छ ।

४।२ सुभावहरु

याम्फु बोल्ने क्षेत्रका जवाफदाताहरु सबैले हेडाङ्गनाको याम्फु प्रति सकारात्मक मनोवृत्ति व्यक्त गरेका हुँदा र हेडाङ्गना खालको याम्फु, याम्फुमध्ये सबभन्दा शुद्ध भएको धेरैले सुभाव दिएकाले, हेडाङ्गनामा साहित्य विकासको प्रयास गन्यो भने याम्फु क्षेत्रको लागि राम्रो सेवा पुर्छ । धेरै मात्रामा यस्तो देखिन्छ कि, हेडाङ्गना याम्फुको सामग्रीहरु नुम, खोकटाक र त्यस पाटोको वरिपरिका गाउँहरुले स्वीकार गर्ने र बुझ्ने छन् । हेडाङ्गनाका सामग्रीहरु सेदुवामा व्यापकरूपमा स्वीकार्य हुन्छ कि हुँदैन भन्ने कुरा पत्ता लगाउन, सेदुवा र हेडाङ्गना थरीको अरु गहिराएर अनुसन्धान संचालन गरिनुपर्छ । यो सम्भव छ कि सेदुवाका लागि भिन्दै वा मिलाइएको सामग्रीको खाँचो पर्न सक्छ । हेडाङ्गना र सेदुवाको याम्फु बोलीवीचको व्याकरण तथा ध्वनि विज्ञानको तुलनात्मक अध्ययन संचालन गर्नु पनि सहयोगी हुनेछ ।

याम्फुको जीवन्तता नुम/खोकटाक क्षेत्रमा यति न्यून छ कि त्यहाँ सामग्री विकासको खाँचो पर्छ जस्तो देखिदैन ।